

ТЕМА V. ПРОЦЕС ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

ОСНОВНІ ТЕЗИ

- **Поняття сучасного суспільства, його відмінності від традиційного. Передумови процесів політичної модернізації суспільства.**
- **Виникнення та основні етапи розвитку теорії політичної модернізації**
- **Чинники формування та основні риси концепції „пост модернізації”. Моделі та етапи модернізаційних перетворень. Зміст процесу політичної модернізації та її теоретичне моделювання.**

5.1. Поняття сучасного суспільства, його відмінності від традиційного.

Слово „*modernus*” вперше було використане наприкінці V сторіччя для відокремлення офіційно визнаної християнської сучасності від римсько-язицького минулого. Потім зміст визначення частково змінювався, але завжди воно означало усвідомлення новостворених епох стосовно минулого та розуміння переходу від „старого” до „нового”. Як стверджує, Ю.Хабермас, така ситуація стосується не тільки Ренесансу, який асоціюється з Новим часом для нас. Люди вважали себе „сучасними” і в епоху Карла Великого, і в XII сторіччі, і в епоху Просвітництва, тобто кожного разу, коли в Європі шляхом оновлення ставлення до давнини формувалося усвідомлення тієї чи іншої нової епохи.

І лише на протязі XIX сторіччя виникає інше, радикалізоване усвідомлення сучасності, яке вивільнюється від традиційних історичних зв'язків та зберігає за собою лише абстрактне протиставлення традиції, історії в

Політичні відносини та процеси

цілому. Апофеозом такого усвідомлення сучасності була, наприклад, теорія марксизму та практика комуністичних революцій, які висували гасло створення принципово нового суспільства, що виникає на руїнах попереднього світу.

Характеристика традиційного суспільства міститься в працях Герберта Спенсера, Еміля Дюркгейма, Фердинанда Тьонніса. Особливо чітко це порівняння сформульоване в праці Т.Парсонса «Типові зміни». Польський вчений Петро Штомпка в книзі «Соціологія соціальних змін» провів порівняльний аналіз традиційних та сучасних суспільств. Основні результати аналізу П.Штомпки представлені в таблиці

<i>Критерії порівняння</i>	<i>Традиційне суспільство</i>	<i>Сучасне суспільство</i>
Рівень чіткості соціальної структури	Невиразний, незакріплений, спонтанно існуючий характер рівній, груп, соціальних відносин	Специфікація, тобто сформована спеціалізація ролей та відносин, чіткий розподіл праці, що забезпечує взаємодію в групах
Засади статусу	Соціальні статуси засновані на родинних зв'язках та наслідуванні	Соціальні статуси засновані в основному на особистих зусиллях та надбаннях
Критерій рекрутування	Партикуляризм (вибір та відношення до партнера за соціальними контактами), заснований на унікальних особистих якостях, які	Універсальний (вибір та відношення до партнерів по соціальним взаємозв'язкам, а також доступ до ролей та груп), що базується на

Політичні відносини та процеси

	не відносяться безпосередньо до даної групи	категоріальних рисах, безпосередньо обумовлений завданнями та характером груп або відносин
Критерій оцінки	Колективізм, оцінка та сприйняття людей пов'язані з їх членством в групах, колективах, спільностях. Найважливіше, до яких груп належать люди, а не те, хто є вони самі.	Індивідуалізм, тобто оцінка і сприйняття людей на підставі її індивідуальних якостей та дій. Особливо важливі дії.
Роль емоцій	Емоційність – вторгнення емоцій в соціальне життя	Нейтральність, придушення емоційних виявлень, ділова. Раціональна атмосфера соціального життя

Таким чином, головними рисами суспільства модерну за П. Штомпкою є *індивідуалізм, диференціація, раціональність, економізм, експансія*.

Модернізація як процес утворення сучасного суспільства спирається на наступні передумови:

1. ***Консолідація територій***, національних відносин, етнічного та мовного простору, що створює сприятливі умови для створення національної держави та політичної системи сучасного типу.

2. ***Здійснення індустріалізації***, що веде до якісних зрушень в соціальній структурі. Які в свою чергу викликають оновлення політичної системи.

3. ***Формування загальнонаціонального відтворювального комплексу***, що функціонує в режимі зростання, підкріпленого об'єднаною транспортною та інформаційною інфраструктурами.

4. ***Урбанізація***, яка сприяє виникненню міської культури як способу життя та стилю поведінки, що визначає спрямованість розвитку суспільства.

5. ***Підвищення соціальної та територіальної мобільності населення та розмивання жорстких суспільних та інституціональних зв'язків традиційного суспільства.***

6. ***Перетворення під впливом вищеназваних інституціональних змін політики в одну із сфер самореалізації людини, а індивіда – в автономного, самостійного суб'єкта політичного процесу.***

7. ***Встановлення нових політичних інститутів***, що функціонують в режимі представництва усієї багатоманітності суспільних інтересів.

Брюс Рассет представив більш детальну класифікацію суспільств:

1. Традиційні примітивні суспільства.
2. Традиційні цивілізації.
3. Перехідні суспільства.
4. Суспільства індустріальних революцій.
5. Суспільство високого рівня масового споживання.

В класичних працях Уолта Ростоу «Процес економічного зростання», «Стадії економічного зростання. Некомуністичний маніфест» виділяються наступні стадії модернізації:

1. ***Секуляризація***. Відхід від єдиних релігійних уявлень про суспільно-політичний порядок.

2. ***Раціоналізація***. Заміна бога розумом, деміфологізація світосприйняття та політичного ладу.

3. ***Конституціоналізація***. Формування правового порядку в кожній національній державі, а також європейської міжнародної правової системи. Формування політичних націй, заснованих на громадянстві.

Данкварт Растоу в роботі «Про світ націй» - в моделі політичної модернізації виділяв її три ключові цілі:

1. Національна єдність.

2. Стабільна влада.

3. Рівність.

Найбільш вдалим варіантом модернізаційних змін він вважав ***2>1>3 або 1>2>3***. Тобто рівності досягати треба не раніше стабілізації влади та національної єдності. Декларація рівності без набуття національної єдності та стабільної влади призведе до розпаду політичної організації та анархії. Перехід до масової участі займає декілька поколінь. А форсування владою модернізаційних перетворень, викликає необґрунтовані очікування і може привести до революцій та реставрацій старих режимів.

Високий науковий авторитет завоювала теорія модернізації С.Хантінгтона. Вона визначається ним як процес, що включає в себе:

1. Раціоналізацію влади.

2. Диференціацію соціальних , державних та громадянських структур.

3. Підвищення рівня політичної участі.

За критерієм послідовності цих складових Хантінгтон виділив три моделі модернізації. ***Континентально-європейська, британська та американська.***

Оскільки модернізація – це дестабілізуючий процес, головна проблема – це не свобода, а створення легітимного суспільного порядку, стабільність якого є головною цінністю. Консерватизм поглядів С.Хантінгтона на перший план висуває категорію *політичного порядку*. Він стверджує, що громадяни можуть нормально існувати в умовах політичного порядку і без свободи, але не можуть користуватися свободами без наявності політичного порядку. Під порядком Хантінгтон розуміє здатність високоінституціоналізованої системи зберігати власну автономію шляхом залучення нових груп в політику таким чином, щоб вони діяли у відповідності вже існуючим нормам та схемам політичної активності. Політична участь для С.Хантінгтона – це енергійна діяльність громадян, що впливає на прийняття рішень владою, вибори, лобізм, членство в організаціях та партіях.

5.2. Формування теорії політичної модернізації.

В цілому теорія модернізації базується на комплексному поєднанні різноманітних історичних підходів до суспільного розвитку та сучасних наукових розробок. Серед її засновників – С.Ліпсет “Політична людина” (1960), Г.Алмонд та Д.Пуелл “Порівняльна політологія. Підхід з позицій “концепції розвитку” (1966), Д.Ептер “Політика модернізації” (1965), Л.Пай “Аспекти політичного розвитку. Аналітичне дослідження” (1966), С.Хантінгтон “Політичний порядок в суспільствах, що змінюються” (1968), Ш.Ейзенштадт “Модернізація: протест та зміна” (1966) та ін.

Розглядаючи зміст їх праць, можна зробити висновок, що поняття “модернізація” вживається в таких основних значеннях: 1) як назва сукупності прогресивних суспільних змін; 2) як характеристика економічних, політичних та культурних змін, що мали місце на Заході з XVI століття та досягли кульмінації у XX сторіччі в образі так званого сучасного (на відміну від традиційного) суспільства; 3) як визначення намагань слаборозвинених суспільств наздогнати передові та наблизитися до властивого їм рівня життя.

У російській та українській політичній науці до теоретичних аспектів проблеми політичного розвитку звертаються Т.Алексєєва, О. Ахієзер, К. Гаджиєв, В.Горбатенко, Г.Ділігенський, О.Дугін, Т.Заславська, С.Ільїн, С.Катаєв, А.Мельвіль, М.Михальченко, О.Панарін, В.Пантін, Ф.Рудич, С.Рябов, В.Федотова та ін. Теоретичні досягнення західних і вітчизняних вчених в українській науці найповніше систематизовано у докторських дисертаціях С.Катаєва “Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства” (Київ, 1998), В.Горбатенка “Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів” (Київ, 1999).

В контексті проблеми суспільного розвитку дуже часто вживається термін “трансформація суспільства”. Т.Заславська” констатує, що соціальна трансформація – це радикальна та відносно швидка зміна соціальної природи та соціетального типу суспільства. Термін *“трансформація”* можна застосовувати для визначення будь-яких типів суспільних змін, що складають політичну основу даного суспільства. Наприклад, терміном „трансформація” може описуватися як процес політичної модернізації в широкому сенсі (перехід від традиційного до сучасного суспільства), так і зворотній процес реставрації традиційності або зміна одного типу традиційного суспільства на інший. С.Катаєв вважає, що категорія “трансформація суспільства” дає змогу комплексно характеризувати сутність процесів, що відбуваються в суспільстві. На думку В.Горбатенка, категорія “системна трансформація” означає подолання суспільних, політичних, структурних суперечностей та проблем даного суспільства засобом його виходу за рамки власної соціальної організації, що передбачає кардинальну зміну векторів її руху, способів мислення та дії суб’єктів.

Таким чином, термін “суспільна трансформація” вміщує в себе весь процес руху суспільства, зміни різної направленості. На відміну від цього, на нашу думку, поняття “модернізація суспільства” розглядає аспект

вдосконалення суспільства, поступу уперед. Якщо спиратися на визначення В.Горбатенка, то ***модернізація*** – це саме та частина трансформаційного процесу, коли система не просто виходить за межі власної соціальної організації, а починає вирішувати проблеми соціуму. ***Специфіка поняття „модернізація” полягає в тому, що воно акцентує увагу саме на підвищенні функціональної здатності соціальних інститутів, що відокремлює його від таких категорій, як “розвиток”, “зміна”, “трансформація”.***

Суспільно-політична практика ХХ сторіччя яскраво показала хибність та безперспективність уявлення про сучасність як антипод минулого. Еволюція теорій модернізації виявилася в розповсюдженні ідеї про неспроможність суворого протиставлення традиції та сучасності. Багато авторів почали припускати думки, що модернізація передбачає не викорінення традиційності, а розвиток з використанням традиції, яка одночасно і відіграє роль стабілізатора модернізації і визначає її характер.

Тому, наголошує Ю.Хабермас, тепер сучасним вважається те, що „спонтанно сприяє об’єктивному вираженню актуальності духу часу, що спонтанно оновлюється також”. Результатом такої діяльності виступає нове, що в свою чергу застаріває та знецінюється і знову змінюється на інше нове. Але ніколи не розривається зв’язок сучасного з класичним. Перехід нинішньої актуальності у вчорашню є і руйнівним і продуктивним одночасно, це і є сама сучасність, що створює власну класику, „без суб’єктивного настрою, для якого імпульсом слугує нове, не кристалізується ніякий об’єктивний модерн” .

Продовження цих тенденцій знаходить виявлення в розвитку концепції “модернізації в обхід модерніті” або ***“постмодернізації”***. Невдачі модернізаційної стратегії 50–70-х рр. щодо країн, які поступово звільнялися від колоніальної залежності, на деякий час скомпрометували і взагалі вивели термін “модернізація” з наукового обігу. Подолання цієї кризи і друге народження ідеї модернізації пов’язане з концепцією постмодернізації, котра є

не лише альтернативою старій теорії, а й своєрідним наслідком і продовженням її інноваційної орієнтації. Зазначене поняття постало результатом постмодерністських ідей, які розробляли західні вчені Р. Інглхарт, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, Ш. Ейзенштадт, Ж.-Ф. Ліотар, І. Срубар, а також російські та українські дослідники З. Бауман, А. Гулига, Д. Затонський, В. Горбатенко, Г. Зеленько, С. В. Катаєв, М. Михальченко .

Ця концепція політичного розвитку заснована на збереженні соціокультурних традицій без нав'язування чужорідних зразків. Названі автори не відкидають універсальність суспільно-політичного розвитку, але наголошують на необхідності поєднання його з особливостями конкретного суспільства.

В такому ж контексті термін “постмодернізація” часто вживається для означення нового типу входження в майбутнє – модернізації на основі власної традиційної ідентичності. Сутність модернізації Р. Інглхарт бачить в заміні авторитету релігії авторитетом держави. Постмодернізація, на його думку, – це рух від авторитету держави до авторитету традиції, зростанню ролі цінностей та зменшенню ролі раціональності в житті людини. Таким чином, знову, за гегелівською діалектикою, розгортається спіраль суспільного розвитку від традицій (класичне суспільство) до раціональності (суспільство модерну), і знов – від раціональності до традицій (постмодерністське суспільство), але до традицій більш високого рівня, традицій, які вмістили в собі позитивний досвід історії людства.

З точки зору постмодернізму, суспільні системи не можуть оцінюватися в поняттях “розвинені – відсталі”, їх треба розглядати як “функціональні – не функціональні”, тому постмодернізаційним може бути суспільство, яке здатне забезпечити собі стабільність, життєздатність та розвиток на основі будь-яких підходів.

Підтримує такий підхід і український вчений М. Михальченко, який вважає, що неправомірно зводити модернізацію до переходу від традиційного типу суспільства до так званого “західного, демократичного”. Симбіозні (такі, що поєднують як традиційні, так і сучасні риси) типи суспільств не менш життєздатні, ніж західні. Це яскраво демонструє сучасний розвиток Японії, Малайзії, Таїланду, Південної Кореї та інших країн. Аналіз політичних змін в контексті модернізації досить часто зосереджується на досвіді перехідних країн, або країн, що знаходяться в стадії транзиту від однієї суспільної системи до іншої (Африка, Південна Америка, Південна Азія, Східна Європа). Але не треба ігнорувати той факт, що і розвинені країни Заходу проходять модернізаційні періоди (Франція при Ш. де Голля, Велика Британія при М. Тетчер, США при Р. Рейгані та ін.). Таким чином, можна зробити висновок, що модернізація не є одиничним фрагментом політичного розвитку країн, а являє собою внутрішнє притаманне циклічне явище, сутність якого – вдосконалення політичної системи та адаптація її до мінливих обставин суспільного життя .

Таке ж трактування знаходимо і в праці Г. Зеленько „Навздогінна модернізація”: досвід Польщі та України”. Зокрема вона стверджує, що ”модернізація як явище поширюється не лише на процеси переходу від традиційних суспільств до новочасних, а й на процеси вдосконалення новочасних суспільств. Під впливом модернізації перебувають не лише малорозвинені країни, а й країни „розвиненої демократії, де також відбуваються синхронні і взаємозалежні зміни в усіх сферах суспільного життя”.

В сучасних працях українських вчених постмодерністський підхід до проблеми суспільно-політичного розвитку набуває все більшої популярності. Так, на думку С. Катаєва, основні риси постмодернізму полягають у поєднанні класичних і модерних принципів. Класичні теорії займалися пошуком

універсальних теорій, модернізм базувався на увазі до унікальності окремих явищ, постмодернізм стверджує плюралізм засад, багатоманітність підходів.

В.Горбатенко наводить таке узагальнене визначення постмодерну в новітній літературі:

1) нова тенденція в культурному самоусвідомленні розвинених західних суспільств, що виявляється в „недовірі стосовно мети оповідей”, виході з обігу „метаранативного механізму легітимації” попередньої епохи, котрий тримався на ідеях прогресу, послідовного розвитку свободи, емансипації особистості, великої мети та великого героя, універсальності знань та індустріально-технічного розвитку;

2) глобальний стан цивілізації трьох останніх десятиліть ХХ сторіччя, в умовах якого з’являється „безкінечна кількість невизначеностей, які приводять нас до висновку про виникнення не тільки нового світового порядку, але й „неспокійної, надломленої планети”;

3) новий напрям у соціальній теорії, який ставить за мету пояснити вищезазначені явища та процеси, „стимулює розробку багатомірних уявлень про пріоритети, цілі і завдання людства, ініціює виникнення поліваріантних способів, стратегій їх здійснення.

Таким чином, зазначене поняття використовується, з одного боку, як характеристика інновацій у суспільно-політичній сфері, з іншого – як логічне продовження класичної концепції модернізації в умовах технологічної революції і переходу до інформаційного суспільства на Заході.

Ю.Хабермас, узагальнюючи різноманітні підходи до визначення змісту поняття „постмодернізація”, стверджує, що загальний зміст термінів, утворених за допомогою префіксів „після” або „пост”, полягає не в запереченні попереднього етапу розвитку, а в певному подоланні „наївної” або некритичної довіри до нього. В такому контексті модернізація може розглядатися як ревізія традиції, адаптація її до нових умов суспільного життя. Постмодернізація ж –

це критичне продовження незамінної, але модернізованої традиції. Таким чином, постмодернізація призупиняє процес оновлення традиції, натомість акцентує увагу на продовженні, закріпленні в суспільному житті модернізованого варіанту все тієї ж незамінної традиції. Саме на цьому етапі здійснюється синтез сутності кожної нової епохи та попередніх традицій.

На думку В.Горбатенка „постмодернізація” у політологічному плані може бути визначена як сучасна, досконаліша форма модернізації, що передбачає перехід від традиційного чи сучасного суспільства до постмодернізаційного – спроможного забезпечити стабільність, життєздатність і розвиток на основі модернізаційних підходів з максимальним використанням властивостей окремих індивідів, інституційно-інформаційного та соціального потенціалу, оптимального поєднання традиційних і сучасних цінностей, збереження особливостей і неповторного буття певного соціуму. Об’єктивну потребу в такій переорієнтації викликають такі чинники:

- модернізаційні перетворення науки і техніки, зростання ролі симуляції дійсності в засобах масової інформації;
- загострення глобальних проблем людства і виникнення на цьому фоні кризи ідеології економічного зростання, ідеї лінійного прогресу, віри в необмеженість влади людини над природою;
- зміщення акценту з економічних досягнень у бік якості життя, розвитку можливостей для індивідуального самоствердження людини;
- поява постутопічної свідомості, що прагне відновити історичну природу відносин людини та суспільства;
- зниження ступеня довіри суспільства до ієрархічних інститутів, централізації та бюрократизації;
- зниження значущості політичної, економічної влади та наукового авторитету;
- відхилення від усталених традиційних норм поведінки у певних груп населення;

- формування певного пріоритету духовних цінностей над матеріальними;
- зближення, співпраця наукових та релігійних знань з метою зберегти почуття єдності, гармонії і порядку людського життя.

Таким чином, явище постмодернізації в теоретичному плані характеризується багатоаспектністю підходів, а в практично-соціальному – співіснуванням елементів різних соціальних систем, які збереглися під час модернізаційних перетворень і тому визначають сутність даного суспільства.

5.3. Моделі та типи політичної модернізації суспільств.

Аналізуючи сутність модернізаційних процесів дослідники приділяють велику увагу також класифікації різних моделей суспільної модернізації. Моделі здійснення модернізації, зазвичай, поділяють на ***органічні та неорганічні, стихійні та цілеспрямовані***. Органічною вважається ***американсько-європейська модель модернізації***. Тут перетворення здійснювалися і здійснюються методами, що спираються на власну культуру та характеризуються поступовістю, тривалістю, синхронністю змін у різних сферах суспільного життя. Досить докладно ця проблематика розглядається в працях С.Хантінгтона. Він виділяє три класичні варіанти такої модернізації – ***континентальний, британський та американський***. Основними тенденціями ***континентальної моделі модернізації*** були раціоналізація влади та диференціація структур. Сучасна держава приходила на зміну феодальному князівству, лояльність до держави – на зміну лояльності до церкви та династії. Народження сучасної держави в європейських країнах принесло підпорядкування церкви, послаблення аристократії та середньовічних суспільних станів, залучення до політики нових соціальних груп, швидке зростання та раціоналізацію державної бюрократії, створення постійних армій, вдосконалення та розширення бази оподаткування.

Британський варіант модернізації за своїми складовими подібний до континентально-європейського, але привів до дещо інших результатів. В Англії

церква також була підпорядкована державі, влада централізована, здійснилася диференціація політичних інститутів, зросла бюрократія, була створена постійна армія. Але, на відміну від континенту, централізація влади здійснилася не навколо монарха, а навколо парламенту.

В Америці ж політичні інститути не переживали таких революційних змін. Основні елементи англійського державного устрою XVII ст. вивезені до Нового Світу, укорінилися там та отримали нове життя як раз тоді, коли від них відмовилися на батьківщині. ***Політична модернізація в Америці***, на думку С.Хантінгтона, виявилася неповною. Американська політична система ніколи не була повною мірою сучасною. За часів раціоналізації влади, централізованої бюрократії та тоталітарної диктатури американська політична система залишається цікавим анахронізмом. Таким чином, традиційні форми влади в Європі були радикально зруйновані і замінені на інші; в Америці ж вони були реформовані та доповнені, але фундаментальним змінам не піддавалися.

Неорганічні методи здійснення модернізації властиві країнам, що затрималися на стадії традиційного суспільства і тепер здійснюють перетворення “навздогін”. При неорганічній модернізації суспільство стикається з цілою низкою проблем, таких як конфлікт традиційних норм та цінностей з цілями модернізації, втрата ідентичності, значна поляризація різних елементів суспільного розвитку, домінування адміністративно-бюрократичного апарату як суб’єкта модернізації, пасивність громадянського суспільства щодо перетворень. Найбільш часто тут використовується такий механізм модернізації, як наслідування зразків. Можна виділити два типи такого наслідування:

1. ***Імітація алгоритму***, коли відтворюється зміст та функціональне навантаження будь-якого процесу (наприклад, механізм взаємодії органів державної влади);

2. *Імітація результату або форми* (наприклад, виголошення демократичних виборів як принципу при їх фактично нерівноправному та незмагальному характері).

Неважко зрозуміти, що з точки зору результатів, наслідування алгоритму дії є більш позитивним, ніж проста “симуляція” наслідків. Але треба мати на увазі, що імітація також здійснюється в певному конкретно-історичному середовищі, під впливом національних традицій того чи іншого народу. Тому інститути та практики, що запозичуються, істотно змінюються під впливом традицій та наповнюються іншим змістом. В цілому має місце взаємовплив нових інститутів та традицій, їх взаємне коректування в ході модернізаційного процесу.

В політологічній літературі виділяють такі типи модернізації:

1. *“Органічна” або “первинна”*, характерна для таких країн, як Велика Британія, США, Канада, західноєвропейські країни (модернізаторське ядро). В цих країнах модернізація здійснювалася частіш за все еволюційним шляхом на основі власних культурних традицій та зразків.

2. *“Неорганічна”, “вторинна”, “відображена» або “модернізація навздогін”* (Росія, Україна, Бразилія, Туреччина та ін.), провідним чинником якої виступають соціокультурні контакти певної країни з модернізаторським ядром, а основним механізмом – імітаційні процеси.

Така типологія заснована на виділенні деяких “ідеальних” типів. В дійсності, в межах модернізаційного ядра теж мають місце імітаційні процеси, а імітація в країнах “вторинної” модернізації, як вже було відмічено, істотно коректується під впливом національних особливостей та і взагалі може не відігравати провідної ролі в політичному розвитку. Тому більш досконалою вважається така класифікація типів модернізації:

1. *Ендогенна*, тобто здійснювана на власній основі (Європа, США та ін.).

2. *Ендогенно-екзогенна*, здійснювана як на основі власних внутрішніх чинників, так і на основі запозичення (Росія, Терція, Греція та ін.).

3. *Екзогенна* модернізація, здійснювана на основі запозичень при відсутності власних передумов.

Особливістю модернізаційного процесу в країнах ендогенно-екзогенної та екзогенної модернізації є підвищена роль політичного фактору. Це пояснюється недостатньою кількістю передумов для спонтанної модернізації, тому держава та модернізаторська еліта в деяких випадках повинні виступати як ініціатор та організатор цього процесу. З цим часто пов'язане устанавлення авторитарного режиму в цих країнах, який отримав назву “авторитаризм розвитку”.

Модернізаційні зміни можуть проходити еволюційно та революційно, бути частковими або системними, коли змінюються одночасно усі сфери суспільного життя. Політична модернізація може мати як загальносистемний, так і внутрішньо системний характер. У першому випадку модернізується політична система в цілому, у другому – окремі її елементи.

Деякі дослідники виділяють різні етапи або стадії модернізації. Досить розповсюдженим є виокремлення Раннього, Середнього та Зрілого Модерну.

Так, М.В. Ільїн створив *ідеальну модель модернізації*, в структуру якої включив три фази, кожна з яких виконує певні функціональні завдання. Ілюстрацією цієї моделі є модернізація в країнах Західної Європи.

Під *Раннім Модерном* розуміється фаза політичного розвитку, на якій формується суверенна національна держава, а також створюється громадянське суспільство як зона, вільна від примусу державної влади. Завершається ця фаза закріпленням позицій держави та громадянського суспільства в так званих “конституція першого порядку” (наприклад, британська неписана конституція).

В період *Середнього Модерну* проходить диференціація в середині громадянського суспільства та держави, що виявляється у виникненні груп інтересів, протопартій, а також розподілі функцій влади. Результатом

проходження цієї стадії є створення системи політичного представництва з метою реалізації принципу народного суверенітету, виборного та відповідального правління. Для цієї фази характерним є появлення „конституцій другого порядку”, що закріпили принципи республіканського правління.

Зрілий Модерн характеризується вирішенням завдань, пов'язаних зі створенням механізму змінності, легітимації політичних курсів. Ці завдання розв'язуються шляхом подальшої демократизації, процесу консолідації демократії.

В цілому аналіз сучасних концепцій модернізації дозволяє стверджувати, що політична модернізація не здійснюється за якимсь зразком. Цей процес має багатоваріантний та альтернативний характер. Тому розроблені типології та моделі модернізації можуть розглядатися лише як схеми, що потребують подальшого доповнення та уточнення. Разом з тим, моделі та типології модернізації мають значну теоретичну та практичну цінність, бо допомагають виділити деякі основні моменти модернізації і таким чином створюють передумови для аналізу окремих одиничних випадків та порівняльного аналізу цього процесу в різних країнах, регіонах, в тому числі і в Україні.

Специфічні аспекти модернізації сучасного українського суспільства в останні роки активно розробляють наші провідні вчені. Більшість дослідників зазначають, що модернізаційні процеси в Україні не мають певної спрямованості, залишається невирішеним питання про мету та ідеальний образ цих змін. Необхідність дослідження нинішнього стану політичного розвитку українського суспільства спонукає українських вчених до розгляду окремих складових теорії модернізації та застосування її методологічного апарату для дослідження різних явищ суспільно-політичного процесу. У такому аспекті до проблеми модернізації звертаються: О.Бабкіна, В.Базів, В.Бакіров, А.Білоус,

І.Воронов, Д.Видрін, М. Головатий, Є.Головаха, В. Журавський, С.Кириченко, А.Колодій, В.Котигоренко; І.Кресіна, А.Кудряченко; Б.Кухта, Ю.Левенець, В.Лісовий, М. Михальченко, О.Пахарєв, М.Примуш, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, С. Рябов, М.Томенко, Ю.Шведа, Г. Щедрова та інші дослідники.

В загальному вимірі, політична модернізація може розглядатися як процес оновлення суспільства, перехід від традиційних до сучасних та постсучасних режимів. Основним напрямком цього процесу є демократизація політичних систем та відносин, яку більшість дослідників визначають як провідну світову тенденцію. Саме демократія слугує критерієм якості політичних реформ, за допомогою якого, аналітики оцінюють характер системних змін того чи іншого суспільства, країни чи регіону. Відповідно до цього набуває особливого значення визначення сучасного змісту демократичних процесів, сутнісного взаємозв'язку політичної модернізації та демократизації суспільства.

Можна зробити висновок, що поняття “модернізація” та “постмодернізація” висловлюють деякі різновиди або етапи одного й того ж процесу – оновлення суспільства, його поступу від стану бідності до стану добробуту, від стану непевності – до стабільності, від стану хаотичного, або примусового розвитку – до становлення і усвідомлення механізмів саморозвитку та саморегулювання в суспільстві. Специфіка постмодерністського розвитку суспільства полягає в переході до життєздатного, стабільного суспільства на базі збереження та використання власної традиційної ідентичності.

Використання методології синергетики робить можливим вдосконалення визначень понять „політичний розвиток”, „модернізація”, „постмодернізація”, „трансформація”. Нагадаємо, що розвитком з точки зору теорії дисипативних систем можна назвати перехід системи до нової якості, який забезпечує

максимальну стабільність. Таким чином, розвиток є зростання ступеня синтезу порядку та хаосу, обумовлене потягом до максимальної сталості.

Враховуючи різницю між відкритими та закритими системами і відповідно до наведеного синергетичного трактування даної проблеми, можна запропонувати наступні визначення різновидів політичного розвитку:

1. Еволюційний політичний розвиток, властивий відкритим системам - послідовна зміна якісних станів політичної системи на основі зростання синтезу між порядком та хаосом, обумовлена потягом до максимальної стабільності системи.

2. Революційний політичний розвиток, властивий закритим системам – зміна якісних станів політичної системи на основі почергового домінування або порядку, або хаосу.

3. Політична модернізація – етап політичного розвитку, під час проходження якого в політичній системі відбуваються якісні зміни у напрямку підвищення її функціональності та адаптивності.

4. Постмодернізація політичної системи – етап політичного розвитку, під час якого відбувається синтез інновацій та традицій, закріплення в соціально-політичному житті оновленої традиційності.

5.4. Зміст процесів політичної модернізації.

Основний зміст модернізації – це створення інновацій на основі збереження та використання позитивного потенціалу соціальної системи. Тут дуже важливо підкреслити, що модернізація не прагне повного знищення традицій політичної системи, а створює нове на основі збереження позитивного потенціалу соціуму, що був створений упродовж історичного розвитку. Цю думку підтримують і більшість українських вчених, аналізуючи політичну ситуацію в сучасній Україні. Вони зокрема стверджують, що нам не потрібна чергова кардинальна реформа в дусі “усе розвалимо, а потім...”, необхідно обмежитися лише конструктивною модернізацією суспільно-політичного життя.

Таким чином, в загальному вимірі ***модернізація розглядається як процес якісного перетворення, що супроводжується розширенням адаптаційних можливостей соціально-політичної системи та її переходом на новий режим розвитку.*** Відповідно політична модернізація являє собою процес формування, розвитку та розповсюдження політичних інститутів, практик, здатних забезпечувати виконання головних функцій політичної системи – інтеграції, ціледосягнення, відтворення власного культурного зразку та адаптивності до провідних викликів сучасності. Такі інститути та практики можуть як відповідати моделям сучасних демократичних інститутів, так і відрізнятися від них у різному ступені.

Поняття “політична модернізація” відображає динаміку оновлення різних компонентів політичної системи, структур, інститутів та засобів політичного володарювання, політичної участі, культури та норм. Кінцевим результатом процесу модернізації політичної системи має бути створення нового, більш раціонального суспільного порядку. Дуже важливим елементом процесу модернізації є формування цілі розвитку. В зв’язку з цим на перший план висувається проблема політичної модернізації суспільства, бо саме в цій сфері формулюються мотиви та цілі розвитку соціуму. Політична модернізація являє собою “особливий специфічний напрямок модернізації й водночас забезпечення процесу в цілому в сфері владних відносин”.

На думку С.Хантінгтона, зміст політичної модернізації зводиться до трьох основних складових – ***раціоналізації влади, диференціації структур та зростання політичної активності громадян.*** “Політична модернізація в центрі теоретичного аналізу і практичної діяльності ставить проблему підвищення ефективності влади, раціоналізацію політичної системи суспільства і забезпечення прав і свобод особи” [20, с. 113] .

На нашу думку, процес політичної модернізації виявляє себе, перш за все, в трьох основних сферах – владні відносини, політичні інститути, політична

культура. Вдосконалення владних відносин виявляється, передусім, в зміні механізмів легітимації влади та подоланні централізації владного впливу, диференціації владних центрів. Модернізація безпосередньо політичних інститутів полягає в диференціації їх функціональних ролей, умінні адекватно відповідати на різноманітні виклики часу. У сфері політичної культури модернізаційні процеси приводять до активізації соціалізації особи, постійного вдосконалення політичних цінностей та норм, формування принципово нової, орієнтованої на раціональні зміни еліти. Зміни політичної поведінки полягають в активізації та вдосконаленні форм залучення громадян суспільства до політичного процесу.

На базі вивчення праць сучасних українських та російських вчених, аналізу світового досвіду можна сформулювати такі ***складові політичної модернізації, як зростання динамізму політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій; формування нової модернізаторської політичної еліти; зниження ступеня відчуження громадян суспільства від політичної влади; забезпечення реальної участі народу у політичному житті; підвищення впливу інформації; постійне вдосконалення цінностей та норм у системі політичної культури.***

Формулювання універсальних складових політичної модернізації дозволяє створити наступну ***теоретичну модель***:

1. Створення диференційованої політичної структури з високим рівнем спеціалізації політичних ролей та інститутів.
2. Створення національної суверенної держави, існуючої не як апарат насилля, а як механізм самоорганізації суспільства.
3. Виникнення раціональної політичної бюрократії і перетворення її на реальну систему управління та контролю.
4. Розширення сфери дії та підсилення ролі правового закону, що пов'язує державу та громадян.

5. Розвиток громадянського суспільства та розширення його функцій.

6. Послаблення традиційних еліт та їх легітимності, посилення модернізаторської еліти.

На підставі аналізу наведених наукових підходів до визначення сутності понять “політичний розвиток”, “суспільна трансформація”, “політична модернізація”, “постмодернізація” можна зробити висновок, що вони є взаємопов’язаними складовими еволюційного циклу політичного розвитку складноорганізованої суспільної системи.

Пропонуємо таку модель *еволюційного циклу політичного розвитку*:

- функціонування суспільно-політичної системи, накопичення критичної маси змін у відносинах між її різноманітними елементами та структурами;
- зниження життєздатності політичної системи за рахунок невідповідності її функціональності, адаптивності та здатності змінам у суспільно-політичному житті;
- формування в суспільно-політичній системі альтернатив-атракторів розвитку на основі усвідомлення змін та невідповідності політичної системи актуальним вимогам;
- трансформація політичної системи під час біфуркації політичного розвитку та вихід на певний атрактор;
- модернізація політичної системи, створення інновацій з метою підвищення її адаптивної здатності до підтримання нових параметрів порядку;
- постмодернізаційний синтез інноваційних змін в політичній системі та культурно-традиційного підґрунтя соціуму, закріплення на цій підставі нових параметрів порядку;
- перехід до режиму функціонування на засадах сформованих параметрів порядку.

Запропонована модель дозволяє усвідомити внутрішню логіку самоорганізації політичної системи, показує органічний зв’язок та

Політичні відносини та процеси

функціональність окремих елементів еволюційного циклу. Дослідження процесу політичного розвитку з використанням методології синергетики створює засади для зняття протиріччя, синтезу інноваційності та традиційності, циклічності та поступовості в політичному розвитку.

Еволюція теорії модернізації

<i>Етапи розвитку теорій політичної модернізації</i>	<i>Зміст теорій політичної модернізації</i>
50-60 роки ХХ сторіччя	-жорстке протиставлення сучасного та традиційного -ігнорування національних особливостей країн -абсолютизація соціально-політичного впливу НТП -демократизація за західними зразками -розвиток індивідуальних цінностей
60-70 роки ХХ сторіччя	-акцент на соціокультурні чинники в контексті перетворень -домінування в наукових дослідженнях проблематики „стабільності суспільства”
70-80 роки ХХ сторіччя	-подолання суворого протиставлення традиційності та сучасності -акцент на збереженні традицій як провідному чиннику стабільності модернізації
	-перехід від традиційного чи сучасного суспільства до постсучасного на основі багато аспектних

Сучасний етап (постмодернізаційний)	підходів, оптимального поєднання сучасних та традиційних цінностей, збереження особливостей та самобутності певного соціуму. -критичне продовження оновленої традиційності суспільства - перехід до життєздатного, стабільного суспільства на ґрунті використання власної традиційної ідентичності.
--	---

Питання та завдання для перевірки

1. Здійсніть порівняльну характеристику сучасного та традиційного суспільств.
2. Розкрийте основний зміст поняття „модернізація суспільства”.
3. Сформулюйте основні етапи формування та розвитку теорії модернізації суспільства.
4. В чому полягають чинники формування та особливості теорії „пост модернізації”.
5. Розкрийте сутність класичних моделей модернізації за С.Хантінгтоном.
6. В чому полягають відмінності органічних та неорганічних моделей модернізації суспільства.
7. Розкрийте передумови та основні етапи модернізаційних перетворень в суспільстві.
8. Проаналізуйте зміст процесу політичної модернізації.

9. Розкрийте основні риси теоретичної моделі політичної модернізації суспільства.

Рекомендована та використана література:

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. Пер. с англ. А.Богдановского, Л.А.Галкиной; Под. Ред. М.В.Ильина, А.Ю.Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 492.
2. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России) / И.А. Беседин (отв.ред.), С.Я. Матвеева (вступ.статья). — 2.изд., перераб. и доп. — Новосибирск : Сибирский хронограф, 1997, Т. 2 : Теория и методология. — 594с.
3. Бауман З. Спор о постмодернизме // Социологический журнал. – 1994. - №4. – С. 69-81.
4. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К.: Академія, 1999. - 240 с. [57, с.27]
5. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття // Політичний менеджмент. – 2005. - №1(10). – С.3-13.
6. Гулыга А.В. Что такое постсовременность? // Вопросы философии. – 1988. - № 12. – С. 150-161.
7. Затонский Д.В. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств (От сочинений Умберто Эко до пророка Екклесиаста). — Х.: Фолио, 2000. — 256с.
8. Зеленюк Г. "Навздогінна модернізація": досвід Польщі та України. — К. : Критика, 2003. — 216с.

9. Инглхарт Р. Постмодерн: Меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Политические исследования. – 1997. - №4. – С.3-18.
10. Катаєв С. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. - № 2.- С. 72-81.
11. Катаєв С. Трансформація сучасного українського суспільства: постмодерністський контекст // Людина і політика. – 1999. - №3. – С. 28-37.
12. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Пер. С фран. Н.А.Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1988. – 382 с.
13. М.Михальченко М. Політична система України: реальність, моделі трансформації // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. – С. 5-21.
14. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. — М. : Алгоритм, 2003. — 559с.
15. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – 2-е видання стереотип. –К.: Либідь, 2006. – 480 с.
16. Срубар И. Варианты трансформационного процесса в Центральной Европе: сравнительная оценка // Современная немецкая социология:90-е годы / Под. ред. В.В.Козловского, Э.Ланге, Х.Харбаха. - СПб, 2002. – 714 с.
17. Федотова В.Г. Типология модернизаций и способов их изучения // Вопросы философии. – 2000. - № 4. – С. 19-21..[256; 184; 186; 233; 238, 279]
18. Чилкот Рональд Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы / Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, Издательство «Весь мир», 2001. – 420 с.
19. Хабермас Ю. Политические работы / Сост. А.В.Денежкина; пер. с нем. Б.М.Скуратова. – М.: Праксис, 2005. – 368 с. [284, с.33-34]
20. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

21. Шкляр Л. Вибір координат. Проблема наступництва // Україна дип. – 2005. – Вип.5. – С. 41-64.
22. Apter, D. E. The Politics of Modernization. – Chicago: University of Chicago Press, 1965. – 398 p.
23. Black C.E. The Dynamics of Modernisation. A Study in Comparative History. N.Y. a. Evanston, 1966. - P. 9-22.
24. Eisenstadt S.N. Introduction: Historical Traditions, Modernisation and Development // Pattern of Modernity. Vol. 1. The West / Ed. by Tisenstadt. L., 1987. – 421 p.